

**ЎЗБЕКИСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АҲҲЛ ҲӘМ СУҲ
ХОЖАЛЫҒЫ МИНИСТРЛИГИ
ТАШКЕНТ МӘМЛЕКЕТЛИК АҒРАР УНИВЕРСИТЕТИ
НОКИС ФИЛИАЛЫ**

**ДИЙХАНШЫЛЫҚТЫҢ РЕНТАБЕЛЛИГИН КӨТЕРИҮДЕ
ИЛИМИЙ ИЗЕРТЛЕҮЛЕРДИҢ ОРНЫ:
МАШҚАЛАЛАР ҲӘМ ОНЫ ШЕШИҮ ЖОЛЛАРЫ**

ЎЗБЕКИСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АҒҲЫЛ ҲӘМ СУҲ

ХОЖАЛЫҒЫ МИНИСТРЛИГИ

ТАШКЕНТ МӘМЛЕКЕТЛИК АГРАР УНИВЕРСИТЕТИ

НӨКИС ФИЛИАЛЫ

**«ДИЙХАНШЫЛЫҚТЫҢ РЕНТАБЕЛЛИГИН
КӨТЕРИҰДЕ ИЛИМИЙ ИЗЕРТЛЕҰЛЕРДИҢ ОРНЫ:
МАШҚАЛАЛАР ҲӘМ ОНЫ ШЕШИҰ ЖОЛЛАРЫ»**

**атамасындағы илимий - әмелий конференция
МАТЕРИАЛЛАРЫ**

Нөкис – 2015

«Дийханшылыктын рентабеллигин көтериүде илимий изертлеулердин орны: машкалалар, шеший жоллары» илимий – эмелий конференция материаллары.

Ташкент мамлекетлик Аграр университети Нокис филиалы Илимий Кеңесинде 2015-жыл 30-ноябрь №5 санлы баянаты менен тастыйықланды.

Жууаплы редактор:
Редколлегия топары:

Е.Ш.Торениязов
Н.А.Абсаттаров
Д.Е.Мадрейимова
Э.Ғ.Ешмуратов

Пикир билдириуши:

Қарақалпақстан дийханшылық илим-изертлеу институты директоры, аўыл хожалығы илимлеринин кандидаты
Е.Садыков

Дән хәм дәнли собыклы егинлер илимий изертлеу институты
Қарақалпақстан илимий тәжрийбе станциясы директоры У.Утамбетов

МАЗМУНЫ

Кирисиў.....	3
1-СЕКЦИЯ. Агрономия – аўыл хожалық егинлеринен экологиялық таза өнімлер жетистириўдин агротехнологиялары, селекциясы хәм тухымгершилиги. Дийханшылық хәм мелнирация тийкарлары, агрохимия хәм өсимликлерди корғаў тараўындағы заманагөй жетискенликлер	4
1. Төрениязов Е.Ш. Қаракалпақстанның дийханшылық бағдарламасы, машқалаларын шешиўдин илимий тийкарлары	4
2. Абсаттаров Н.А. Микробное биоразнообразие южного приаралья как потенциал для сельскохозяйственных биотехнологий	6
3. Исмаилов У., Исмаилов Д., Ниетуллаев А., Хожасов М. Влияние органических удобрений на солевой режим почвы	7
4. Джуманазарова А.Т. Формирование коллекторно-дренажных вод.....	9
5. Хожасов А., Хожасов М. Жоңышка өсимлигиниң суўғарыў режиминиң зүрәтлигине тәсири	10
6. Абдалова Г.Н., Эшанкулов Ж. Минерал ўғитларни беда хосилига таъсири	11
7. Төрениязова С.Е. Ғаўаша сортларын егиў мүддетлери хәм тәсир ететугын унамсыз фактор түрлери	13
8. Төрениязова С.Е., Төрениязова Л.Е. Ерте егилетугын овощ егинлерине тәсир ететугын абиотикалық, биотикалық факторлар	15
9. Курбаниязова Б.Ж. Отлақлы аллювиал топырақларда гүзги бийдайды суўғарыў режими хәм зүрәтликке тәсири.....	17
10. Мамбетназаров Б.С., Хожасов А.С., Мамбетназаров Б.Б. Тупрокни химиялаш тизимида беда ва гүзги бугдойни аралаштириб экишнинг тупрок хосилдорлигига таъсири.....	18
11. Генжемуратов С., Генжемуратов А.С. Жерлердин мелниратив жағдайын жақсылаў хасылдарлық дереги.....	19
12. Абсаттаров Н.А., Алланбергенова А.Н. Биовосстановление почвы - основа повышения плодородия почв в условиях республики Каракалпақстан.....	20
13. Исмаилов У., Исмаилова А., Ниетуллаев А., Толыбеков И. Зүрәтлик хәм топырақ өнімдалығы.....	21
14. Турсымуратов С. Ғаўаша гөреклерин бир тегис ашылдырыўшы усыларға анализ	24
15. Ажиниязова М.К. Экологически чистая технология размножения аборигенных штаммов грибов-антагонистов против фузариоза и вертициллёза сельскохозяйственных культур	25
16. Мамбетназаров Б.С., Хожасов А.С., Мамбетназаров Б.Б. Фитомелнирацияси мисолида кўшимча даромад олиш ва ерларнинг хосилдорлигини яхшилаш.....	26
17. Исмаилова А. Органикалық хәм минерал төгин мугдарының топырақтағы азық элементлерине тәсири.....	28
18. Джуманазарова А.Т., Каландаров Р. Ғўзанинг сув истеъмоли	29

42. Есемуратова Р. Доминантные растительности флоры хребта султон увайс	69
43. Сидрасулиева Г.Б., Есемуратова Р.Х. Лекарственное растение Календула (Calendula).....	70
44. Тилеўмуратова Б.А., Есимбетов Р.М. Қорақолпоғистон Республикаси доривор ўсимликларини сақлашни оптимизация қилиш	71
45. Есемуратова Р.Х., Туржанов Б.Б. Основные систематические единицы.....	72
46. Тамамбетова Ш.Б. Прогноза о синхронности лёта яблонной плодожорки при условиях Каракалпакии.....	73
47. Мадрейимова Д.Е., Тенелбаев А. Требования томата к факторам внешней среды.....	75
48. Serekeeva G.A., Esemuratova R. Sulton uvaystog' florasining ayrim kamyob o'simliklari	77
49. Сидрасулиева Г.Б. Изучение биологически активных веществ растений из сем. сложноцветные, произрастающих в Каракалпакии	78
50. Утепбергенев А. Шырынжаларға қарсы ерте бәхәрде атыз шетлеринде профилактикалық іслеў бериўдиң пайдалылығы	79
51. Шералиев А.Ш., Хайтбаева Н.С. Бугдой фузариозининг келиб чиқишида экиш муддатларининг таъсири.....	81
52. Utepbergenov A., Qudaybergenova G. Ziyankeslerdin' rawajlanıwin baqlaw ushin linisiy feromonlardan paydalaniw	82
53. Ешмуратов Э.Ф. Сорыўшы зыянкеслердиң палыз егинлеринде раўажланатуғын түрлериниң биоэкологиясы	83
54. Юсупов Р.О. Қаўын шыбыны раўажланыўына қарсы алтернатив усылды қолланыў жоллары.....	85
55. Төрениязов Т.Е. Мийўе ағашларының түрлери, зыян келтиретуғын тийкаргы зыянкеслер	86
56. Төрениязова Л.Е. Аўыл хожалық егинлери хәм зыянкеслериниң раўажланыўына температураның тәсири	88
57. Utepbergenov A., Reymov A. Paliz eginleri ziyankeslerine qarsi biologiyaliq gu'res alip bariw ilajlari	90
58. Elemesova N.I. Trixogrammani tarqatiw usilların islep shig'iw.....	91
59. Абдимухаммедалиева И.Ж. Ерик-қамыс шырынжасының қыслап шығыў шараыты хәм бәхәрдеги раўажланыў өзгешелиги	92
60. Төрениязов Е.Ш., Зинатдинов Н.М., Елемесова Н.И. Тоғайлықлар хәм агробиоценоздың энтомоакарифаг түрлеринен пайдаланыў жоллары.....	93
61. Nurxojaeva A. G'awasha ziyankesleri ha'm qarsi' guresi w ilajlari'	95
62. Ажиниязова М.К., Зинаддинов Н. Фойдали энтомофагларнинг ўсимликларни заракунандалардан химоя қилишда ахамияти	97
63. Сатбаева Р.Р., Сейлбеков Р.Б. Фермер хўжаликлари даласидаги мевали боғларда зараркунандаларнинг түрлари ва уларнинг тарқалиш ареали	99
64. Юсупов Р.О., Төрениязов Т.Е. Жүзим цикадасы - Arboridia kakogawana .	100
65. Xamidullaev J.U., Qudaybergenova G. Pomidordin' fitofloroz keselliginin' biologiyasi ha'm onin' keltiretug'in ziyani.....	101

66. Кутлымуратова Д., Алаамбергенова Г. Браконни табиий популяцияларнинг ахамиятини тахлили	103
67. Шамуратова Н.Г., Утамбетов О. Кунгабокор капалаги <i>Homoeosoma nebulella</i> Hb.....	104
68. Айтимов И., Торениязов Т.Е. Мийўе ағашларида раўажланатугын зыянкес түрлери.....	105
69. Хамидуллаев Ж.У. Бийдайдың зәң кеселликлери хәм оларға қарсы гүрес илажлары	107
70. Баўетдинов Б.Ө. Бийдайда сорыўшы зыянкеслердин пайда болыўы оларға қарсы гүрес илажлары.....	109
71. Zinatdinov N.M.Tog'ayzar o'simliklerinin' tu'rleri, ta'sir etetug'in faktorlardi aniqlaw.....	110
72. Абыллаев У., Панаева Б. Селекция риса на устойчивость пирикулярноз.	112
73. Абдуллаев Б. Оценка солеустойчивости коллекционных сортообразцов озимой мягкой пшеницы	113
74. Мадреймова Д., Тенелбаев А., Аллашов Г. Высокопродуктивное сортообразцы пшеницы в селекционном питомнике	114
75. Абыллаев У., Абдирасулиев Қ., Торениязов Б. Салы тухымгершилиги базар экономикалық қатнасықлары жағдайында	116
76. Абыллаев У., Рамазанов Д. Салының коллекциялық сорт үлгилеринин нәллелер инин терең суўдан шығыў қәсийетин үйрениў.....	118
77. Реимов Н.Б., Жолымбетов О.Н., Реймова Г.Н., Турсынбекова Г.Ж. Майлы айғабағардың КК-1 сортының селекциясы хәм тухымгершилиги.....	119
78. Өтенов Т., Абдимухаммедалиева И., Айтимов И. Қарақалпақстан шараятында клён (асег I) өсимлигин туқымы арқалы көбейтиў технологиясы	121
79. Айтимов И. Оддий ва виргин арчасининг дендрологик тавсифи ва тарқалиш ареали	122
80. Өтенов Т., Айтимов И. Значение зеленых насаждений в озеленении лесомелиорации и защитных полос на юге Приаралия.....	124
81. Осербаета Т., Аралбаев Б. Кательпаның манзаралылық хәм эстетикалық қәсийетлери	125
82. Балтаниязов Ж.С. Көркемли шумтал тереги хәм оннан көклемзарластырыўда пайдаланыў	126
83. Өтенов Т., Аксентов Ж. Арал этирапы кызылкумы жүзгинлеринин тоғай меллиоративлик әхмийети.....	127
84. Тлеўов А.Р., Бектурсинов А., Тлеўов Б.А. Сугорилик экиладиган аллювиаль-ўтлоқли тупроқ таркибидаги тузлар микдорининг ўзгариши.	129
85. Aytbaev Q.J. Lyupinnin' biologiyaliq o'zgeshelikleri h'a'm xaliq hojaligindag'i a'hmiyeti	130
86. Реимов Н.Б. Жерлердин меллиоратив халатын жаксылаў ўақыт талабы ...	131
87. Jollibekov B., Kuchkarov D. Organikaliq toginlerdin alluyvial-otlaqli topiraqlardin hasildarligina tasiri.....	133
88. Мырзамбетов А.Б. Топырақлардың шорланыў дәрежесининг олардың балл бонитетлерине тәсири	135

rentabelliligin ko'teriw ushin trixogrammani atizg'a tarqatıwg'a tayarlaw, jiberiw usılların jetilistiriw bu'gingi ku'ndegi en' baslı ma'sele bolıp tabıladı. Sebebi, bu'gingi ku'nde islenip atırg'an trixogrammani atizg'a erjetken fazasında jiberiw usılında ko'plegen materiallıq ha'm qol ku'shi shıg'ınların sarıplaw talap etiledi. Ilajdı ko'p material talap etpeytug'ın, ekonomikalıq jaqtan biraz arzanlatıwdın' birden-bir jolı trixogrammani sovka ma'yeklerine qarsı quwirshaq fazasında atizg'a tarqatıw. Na'tiyjede sarıplanıwı kerek materiallar (shiyshe bankalar, qag'azlar), insan ku'shi (ha'r laboratoriyada jumıs isleytug'ın 8-10 waqıtsha tarqatıwshılar) talap etilmeydi.

Respublikamızda jumıs islep turg'an biolaboratoriyalarda o'rshitilip atırg'an trixogrammani quwirshaq fazasında atizg'a tarqatıw ushin tayarlaw texnologiyasın islep shıg'ıw, arnawlı kartonlarg'a jeterli mug'dardag'ı trixogrammani jabıstırıw, tarqatıwdın' en' a'piwayı usılların anıqlaw, atizg'a tarqatıl'g'an trixogrammanın' biologiyalıq ko'rsetkishlerin asırıw usılların islep shıg'ıw tiykarg'ı masele esaplanadı.

Trixogrammani biolaboratoriyada o'rshitip atizg'a tarqatıw ushin tayarlag'anda, olardıń 7-10 ku'nlik (ten'dey mug'darda aralasqan a'wlatları) embrional' rawajlanıw halında bolatug'ın ma'yeklerin aralastırıw usılları islep shıg'ılıp, kartonlarg'a jabıstırıw ta'rtpileri anıqlanadı. Biologiyalıq paydahlıg'ı talapqa tolıq juwap beretug'ın tu'rdegi trixogrammani atizg'a kerekli mug'darda tarqatılatus'ın kriteriyası anıqlanadı ha'm kartonlar tayarlanadı. Kartonlarg'a jabıstırılıp, tayar bolg'an trixogrammani atizg'a shıg'arıp kerekli orınlarg'a ildiriw (ornalastırıw), mu'ddetlerin belgilew boyınsha ilimiy tiykarlang'an usınıslar islep shıg'ıladı. Islep shıg'ıl'g'an taza usıldı o'ndiriste ken' tu'rde qollanılıp kiyatırg'an (erjetken fazasında shıg'arıw) usıl menen salıstırılıp, islenetug'ın jumıslardıń ıqshamlastırıl'g'an bo'limi arqalı usıl texnologiyası jetilistiriledi. O'ndirislik atızlarda, u'y qaptalı mo'lderk jerlerinde trixogrammani kuwirshaq halında tarqatıl'g'anda biologiyalıq, xojalıq-ekonomikalıq paydahlıg'ın ta'miynleytug'ın usıllar Respublikamızda jumıs islep turg'an biolaboratoriyalarda qollanıw ushın usınıldı.

ЕРИК-ҚАМЫС ШЫРЫНЖАСЫНЫҢ ҚЫСЛАП ШЫҒЫҰ ШАРАЯТЫ ХӘМ БӘХӘРДЕГИ РАҰАЖЛАНЫҰ ӨЗГЕШЕЛИГИ

И.Ж.Абдимухаммедалиева

Ташкент мамлекетлик аграр университети Нөкис филиалы

Қарақалпақстанның табиий ықлым шараиятының өзгериуи нәтийжесинде өсимликлердин аўыл хожалық егинлери зыянкеслеринен корғаў усылларын хәзирги заманға сай раўажландырыў әхмийети артып бармақта.

Бүгинги күнде шырынжалардың түрлери оғада көп болып, тийкарғылары аўыл хожалық егинлерине зыян келтиретуғын жәнликлерден есапланады. Усындай түрлер арасында ерик-камыс шырынжасының соңғы жыллары аўыл хожалық егинлерине келтиретуғын зыянлылық дәрежеси асып, тарқалған ареаллары жыл сайын кеңейип атырғанлығы белгили. Сонлықтан аўыл хожалық егинлеринде ерик-камыс шырынжасының көбейиў себеплерин, биоэкологиялық раўажланыў жағдайларын үйрениў, қарсы гүрес илажларын

ислеп шыгып, қолланыў уақты, усыл хәм мугдарын өндириске усыныў әхмийетли илажлардан есапланады.

Зыянкес гүзде мийўе ағашларының қабықларының жарығында, бүртиклердин қолтығында, өсимлик қалдықларында мәйеклик дәуиринде қыслаўға кетеди. Бәхәрде қыслаўдан шыққан личинкалары өсимлик жапырақларының, бүртиклеринин, ал айрымлары гүллеринин клетка ширесин сорып азықланады. Мийўели тереклердин гүллеў уақтына барып, зыянкестин аналықлары ер жетеди хәм олардың хәр қайсысы 60 - 70 данадан 150 данаға шекем тири әўладлар туўып тарқатады. Екинши - үшінши әўладынан баслап, айрым шырынжалар қамысларға ушып өтеди. Олар қамыс жапырағында топарлар пайда етип хәм усы орында азыкланып көбейеди. Гүзде жынысый жетилискен түрлери пайда болады. Мәйек қойыўшы аналықлары 8 - 10 күн жасайды хәм сол уақыт дауамында 3 - 5 мәйек қояды.

Ерик - қамыс шырынжасы тийкарынан жабайы шөплерден қамыс өсимлигинин зыянкеси есапланып, олар ғалаба көбейгенде әтирапындағы бағ мийўели ағашларына, овоц – палыз егинлерине өтип, оларға зыян береді.

Гүз айларында қыслаўға кетиў алдынан атыз әтирапларындағы қамысларда көбейип атырған ерик - қамыс шырынжасының бир бөлими гүзлик бийдай атызларына өтип, раўажланыўын дауам еттиреди хәм усы орында қыслаўға кетеди.

Ерик-қамыс шырынжасын қыслаўға кетиў алдынан агротехникалык илажларды қолланыў арқалы жоқ етиў илажлары үлкен әхмийетке ийе. Зыянкестин қыслаўға кетиў алдынан топланатуғын қамысларды өз уақтында орыў, суўық түскенге дейин жас жапырақларының пайда болыўына имканият жаратпаў арқалы қыслаўға кетип атырған әўладларының алды алынады. Бәхәрде қыслап шығатуғын әўлатларына қарсы, биринши гезекте ерик жапырақларында көбейген түплерде химиялык препаратларды қолланыў арқалы гүрес илажлары алып барылғанын зыянкеслер санынбәхәрдеги әўлатлары көбеймәстен алдын минимал дәрежеде услап турыў мақсетке муўапық болады.

Бул бағдардағы алып барып атырған илимий-изертлеў жумыслары жуўмағы жағдайларын Қарақалпақстан шәраятында узақ мүддетли болжаўға карағанда, қыска мүддетли болжаў илажын жоқарыдағы факторларды қолланып ислеў мүмкиншилигинин бар екенлигин көрсетеди.

ТОҒАЙЛЫҚЛАР ХӘМ АГРОБИОЦЕНОЗДЫҢ ЭНТОМОАКАРИФАГ ТҮРЛЕРИНЕН ПАЙДАЛАНЫҰ ЖОЛЛАРЫ

Е.Ш.Төрениязов Н.М.Зинатдинов, Н.И.Елемесова

Ташкент мәмлекетлик аграр университети Нөкис филиалы

Қарақалпақстан жағдайында тийкаргы территория ашықлықлардан ибарат болғаны менен кишкене тоғайлықлар, сондай-ақ агробιοценозларда егилип атырған аўыл хожалық егинлери арасында пайда болған пута, ярым пута хәм шөплерден туратуғын кишкене көлемли тоғайлықларда аўыл хожалық егинлери

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН ШАРАЯТЫНДА КЛЁН (ACER L) ӨСІМЛИГІН ТУҚЫМЫ АРҚАЛЫ КӨБЕЙТІҮ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

¹Т.Өтенов, ²И.Абдимухаммедалиева, ²И.Айтимов

¹ӨзР Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлімінің ботаника бағы

²Ташкент мәмлөкетлик аграр университеті Нөкіс филиалы

Клён өсімлігі тәбиатта жапырақлары түсетуғын, сийрек мәңгі жасыл ағашлар менен путалар түрінде ушырасады. Көбинесе орташа бийікліктегі үлкен емес ағашлар (бийіклігі 8-10м) ямаса бийік путалар түрінде гезлеседи.

Клён туўсында 150 ге шекем түр болып, Европада, Алдыңғы хәм Орта Азияда, Гималайда, Шығыс Азияда, Зонд архипелагиниң атаўларында, Арқа хәм Орайлық Америкада таркалған.

Клён түрлерин туқымнан өсирген ўақытлары олардың өсетуғын тәбиятына жақын егиў мүддетлери менен жағдайларын есапқа алыў керек. Туқымлары гүзде писип жетилискенде гүзде еккен жақсы, ал егер олар бәхәрде егилетуғын болса, бир қанша ўақыт стратификация етилиўи тийис.

Стратификацияланған туқым менен бәхәрде еккенде хәм гүзде жыйналып егилген туқымлардың арасындағы нәтижелерди салыстырыў ушын бизлер клённың үш түри: гиннала клёны (*Acer ginnala* Maxim), Семенов клёны (*A.semenovii* Rgllet Herd) хәм татар клёны (*A.tataricum* L.) бойынша тәжирийбелер өткердик. Топыраққа Семенов, татар хәм гиннала клёнларының туқымы егилди. Туқым бәхәрде егиўден алдын 0-3°C температурада 3 ай даўамында суўық хәм ығаллы кумда стратификацияны өтти. Бәхәрде егилген клён түрлериниң туқымлары гүзде егилген туқымларға қарағанда 2-5 күн кейин көгерип шықты.

Көплеген клён түрлери туқымының тынышлық дәўири шекленген. Бул туқым ямаса мийўелердиң өзлериниң анаў ямаса мынаў қасийетлери менен байланыслы келип, көгериўшенликти иркиўден ибарат есапланады.

Гиннала, татар хәм Семенов клёнларының туқымлары қабықларын алып таслап ямаса зыянлап егип көгертип көргенимизде, туқымының тынышлығына мийўе терисиде белгили роль ойнайтуғынын анықлаўға мүмкиншилик берди.

Туқымлар сапасының тийкаргы көрсеткиши болып, олардың көгериўшенлиги есапланады. Бизлер клённың 3 түри туқымының көгериўшенлигин анықладық.

Клён түрлериниң дерлик барлық туқымлары Өзбекистан Республикасы Илимлер Академиясы Қарақалпақстан бөлімінің ботаника бағы хәм Нөкіс қаласы аймағынан жыйналды.

Жыйналған туқымлар тәжирийбе майданшаларына егилгенде ең жокары көгериўшенлик Семенов клёнында -99%, оннан кейин татар клёнында-84% хәм гиннала клёнында 81% байқалды. Туқымның көгерип шығыўы гипокотилдиң зародыш тамыршасы мийўе қабығынан шығыўы арқалы басланады. Кейин туқым үлеслер әсте-ақырын таўланады хәм туқым қабығынан босайды. Тамырлардың пайда болыў ўақты менен туқым үлеслердиң мийўе қабығынан түсиўи арасындағы ўақыт хәр бир түрде хәр кыйлы. Бир гиннала клёнының

өзінде ол үш күнге тең. Улыўма алғанда клён түрлеринде туқымның бөртиўи ўақтынан туқым үлеси жапырақларының толық пайда болыўына шекем 9-13 күн кетеди.

Клёнларда гипокотильдин өсиўи нәтийжесинде туқым үлеслери жер үсти көгерип шығыў типине жатып, оны жер бетине алып шығылады. Клёнлардың көгерип шыққан нәлшелери кейин ала өсиўде өзлерин хәр қыйлы көрсетеди. Мысалы, биринши хәм келеси жуп жапырақларды шығарыў, шақалардың ағашланыўы, туқым үлеслердин түсиўи хәр қыйлы мүддетлерде басланады.

Алып барылған баклаўлар клён туўысы түрлеринде туқым үлеси жапырақларының тиришилик узақлығы 25 тен 44 күнге шекем даўам ететугынын көрсетти.

Туқым үлеслер өсимликлердин эмбриональ тиришилиги органы есабында көп сандағы функцияларды атқарады хәм нәллердин раўажланыўында үлкен әхмийетке ийе. Туқым үлеслер хақыйқый жапырақлар пайда болғанша ассимляциялық орган болып, жапырақлар пайда болыў менен набыт болады.

Тәжирийбеде сыналған клённың барлық түрлеринде туқым үлеслер екнини жуп жапырақлар толық пайда болғаннан кейин түседи.

ОДДИЙ ВА ВИРГИН АРЧАСИНИНГ ДЕНДРОЛОГИК ТАВСИФИ ВА ТАРҚАЛИШ АРЕАЛИ

И.Айтымов

Тошкент давлат аграр университети Нукус филиали

Оддий арча (*Juniperus communis* L.) бўйи 12-18 м, диаметри 25-40 см келадиган, шох-шаббаси тухумсимон дарахт. Пўстлоғи кизғиш сарик рангда ёки кўнғир кул рангда, юпка пўст ташлаб туради. Куртаклари 0,3 см бўлиб, тангачасимон игнабарглар билан қопланган. Новдалари ингичка, уч қиррали. Игнабарглари қиррали, новдада 3 тадан бўлиб, доира шаклида жойлашади. Баргларининг юз томонида ёрикчалар ва мум қавати бўлганлигидан оқиш кўринади, орқа томони ялтирок, бўйи 1-1,5 см, эни 0,6-1,5 см гача бўлиб, туби бўғимли. Барглари дарахтда 4 йилгача сақланади. Оддий арча бир уйли, айрим жинсли. Эркак куббалари бошок шаклида, сарғиш бўлиб, сохта тангачалардан тузилади, бу тангачалар ичида 3-7 тадан чангдон бор. Куббалар кузда ҳосил бўлади, овал шаклда, бўйи 3-4 мм, сарик рангда. Урғочи куббалари яшил куртакка ўхшайди ва учта оқиш уруғкуртакли бир нечта тангачадан иборат бўлиб, бир йил илгари ҳосил бўлади.

Оддий арча апрель ойида чангланади. Урғочи куббалари шамол воситасида чангланади. Уруғчиси уруғлангандан кейин уруғ тангачалар ўзаро қўшилиб ўсиб, ширали кубба – «юмшоқ мева» ҳосил қилади. Келгуси йили куббалар этли бўлиб етилиб, хаворанг қаватга ўралиб олади ва қора кўкиш рангга киради.

Ичи 1-3 уруғли, яшил-кўнғир рангли, смолали, ширин этли бўлади. Кубба иккинчи йили етилади. Уруғи чўзинчоқ, қалин пўстли, уч қиррали, кўнғир рангда, смолали безлари бор. Бўйи 3,5-5 мм, эни 2-3 мм. 1000 дона уруғининг вазни 18 г келади. Бир килограммда 12600 дона уруғ бўлиши мумкин.